

CHRÁNĚNÉ DRUHY V CHRÁNĚNÝCH ÚZEMÍCH: ODSOUZENY K BEZZÁSAHOVOSTI?

LUKÁŠ ČÍŽEK, JAN MIKLÍN

Mgr. LUKÁŠ ČÍŽEK, Ph.D.

Entomolog zabývající se ekologií a ochránářskou biologií lesů a stepí mírného pásu. Pracuje na Entomologickém ústavu Biologického centra AV ČR, přednáší na Jihočeské univerzitě i jinde.

RNDr. JAN MIKLÍN, Ph.D.

Na Přírodovědecké fakultě Ostravské univerzity se věnuje kartografické tvorbě, mapovému designu a využití geoinformačních technologií v ochraně přírody. Mimo akademickou sféru se zaměřuje na popularizaci přírodovědných a ochránářských témat.

Z kruhů státní ochrany přírody se občas ozývá, a z článku Tomáše Vršky v minulém čísle FOP ozvalo se znova, že dle kritérií IUCN musíme ponechat podstatnou část území národních parků bez zásahu. A to i v případě, že tím zjevně působíme úbytek biodiverzity. Podobně bývá argumentováno při správě maloplošných zvláště chráněných území, zejména národních přírodních rezervací. Nahlédli jsme proto do zmíněných pravidel IUCN (Dudley 2008, Guidelines for Applying Protected Area Management Categories). Níže zároveň reagujeme na některé argumenty z článku Tomáše Vršky a uvádíme též některá čísla ilustrující změny krajiny na území NP Podyjí v posledních dvou staletích.

OBCENÁ PRAVIDLA IUCN PRO CHRÁNĚNÁ ÚZEMÍ

Nezbývá než konstatovat, že přísloví „Když dva dělají totéž, není to totéž“ platí zjevně i při čtení zmíněných pravidel IUCN. Aby nedocházelo k matení čtenářů, uvádíme v odstavci níže spolu s „českým překladem“ jeho [anglický originál]. Nepřehlednost následujícího odstavce snad vyvažuje fakt, že čtenář může z odkazu pod článkem sám otevřít originál pravidel IUCN a pomocí funkce CTRL+F v nich vyhledávat a kontrolovat kontext.

Podle IUCN jsou chráněná území „nezbytná pro zachování biodiverzity“ [essential for biodiversity conservation]. Chráněné území je definováno jako „jasně vymezený geografický prostor, určený a spravovaný skrze právní a další efektivní nástroje k zachování přírody a s ní spojených ekosystémových služeb a kulturních hodnot“ [A clearly defined geographical space, recognised, dedicated and managed, through legal or other effective means, to achieve the long-term conservation of nature with associated ecosystem services and cultural values]. Pod pojmem „příroda“ [nature] přitom pravidla IUCN rozumí „biodiverzitu

na genetické, druhové a ekosystémové úrovni...“ [biodiversity, at genetic, species and ecosystem level...]. Pod pojmem „zachování/ochrana“ [conservation] pak pravidla rozumí „in situ udržování ekosystémů a přirozených a polopřirozených stanovišť a životaschopných populací druhů v jejich přirozeném prostředí“ [the in-situ maintenance of ecosystems and natural and semi-natural habitats and of viable populations of species in their natural surroundings]. Pod pojmem „spravovaný“ [managed] se rozumí „aktivní kroky k zachování přírodních (případně dalších) hodnot, kvůli nimž bylo chráněné území vyhlášeno. Tato „správa/péče“ může zahrnovat i rozhodnutí nechat území bez zásahu, pokud je to nejlepší strategie jeho zachování/ochrany.“ [Assumes some active steps to conserve the natural (and possibly other) values for which the protected area was established; note that „managed“ can include a decision to leave the area untouched if this is the best conservation strategy]. Tolik tedy IUCN obecně ke správě chráněných území. Zjevně nepřipouští možnost, že by chráněné území ochraně biodiverzity nesloužilo, případně mohlo být vědomě spravováno tak, že to k úbytku biodiverzity povede.

A SPECIÁLNĚ PRO PARKY...

Národní park Podyjí je dle klasifikace IUCN chráněným územím kategorie II. Definice je dlouhá a lehce nejasná (str. 16, „... chránit rozsáhlé ekologické procesy spolu s druhy a ekosystémy charakteristickými pro dané území...“ [... to protect large-scale ecological processes, along with the complement of species and ecosystems characteristic of the area...]). Věc se ale vyjasní, když zjistíme, že „hlavním cílem“ [Primary objective] v takovém území je „chránit přírodní biodiverzitu spolu s jejími ekologickými základy a procesy na nichž závisí, a sloužit podpoře vzdělání a k rekreaci.“ [To protect natural biodiversity along with its underlying

ecological structure and supporting environmental processes, and to promote education and recreation.].“ A tento hlavní cíl má být naplňován na minimálně 75 % rozlohy chráněného území.

Pokud způsob správy poškozuje biodiverzitu daného území, je řešením buď změna kategorie území nebo méně dogmatické lpění na pravidlech IUCN. K tomu ostatně nabádají i sami autoři pravidel. Jednak varováním, že přijetí kritérií IUCN jednotlivými státy je vítáno, „pokud nedojde k ohrožení základních principů pro chráněná území“ [As long as the refining process does not undermine the basic principles of a protected area], jednak přiznáním, že problém kategorizace obvykle nemá jednoznačné řešení (viz odstavec „Ecosystem or habitat – category II or IV?“). I zde je nicméně zřejmé, že s ochuzováním biodiverzity se nepočítá. Zatímco chráněná území kategorie II mají „chránit *celé* ekosystémy“ [conserve whole ecosystems], území kategorie IV se obvykle snaží chránit druhy a fragmenty ekosystémů [conserve species or fragments of ecosystems]. Necháme-li mizet druhy nebo celá společenstva – což je případ NP Podyjí (viz níže) –, pak nechráníme *celý* ekosystém. A tedy nesplňujeme podmínky nejen pro chráněné území kategorie II, ale ani pro chráněné území jako takové. Dogmatické lpění na znění pravidel IUCN – navzdory jasnému varování jejich autorů – jde jasně proti duchu těchto pravidel.

KDE SE TO VZALO?

Na čem vlastně jsou založena tvrzení o nutnosti ponechat 75 % území v národních parcích bez zásahu, a to bez ohledu na biodiverzitu? Na starších verzích pravidel IUCN nebo jiné interpretaci stejného textu? Těžko říci. I v českém překladu „pravidel“ (Roth 2013) se slovo „biodiverzita“ vyskytuje prakticky na každé stránce (asi 90×), slovo „samovolný“ ani jednou a slovo „bezzásahovost“ celkem čtyřikrát. Jednou v důsledku sporného překladu ([no-take zones] přeloženo jako „bezzásahové zóny“), jednou s jasně danou podmínkou („pokud je to *nejlepší* strategie ochrany“ viz výše), dále v souvislosti s účelovou ochranou jiných věcí než přírody „... např. bezzásahové lesy z důvodů ochrany povodí nebo zdrojů pitné vody...“ a jednou v konstatování, že vzhledem ke globálním změnám „bude stále těžší udržovat nedotčená území cestou bezzásahovosti.“ Anglická i česká

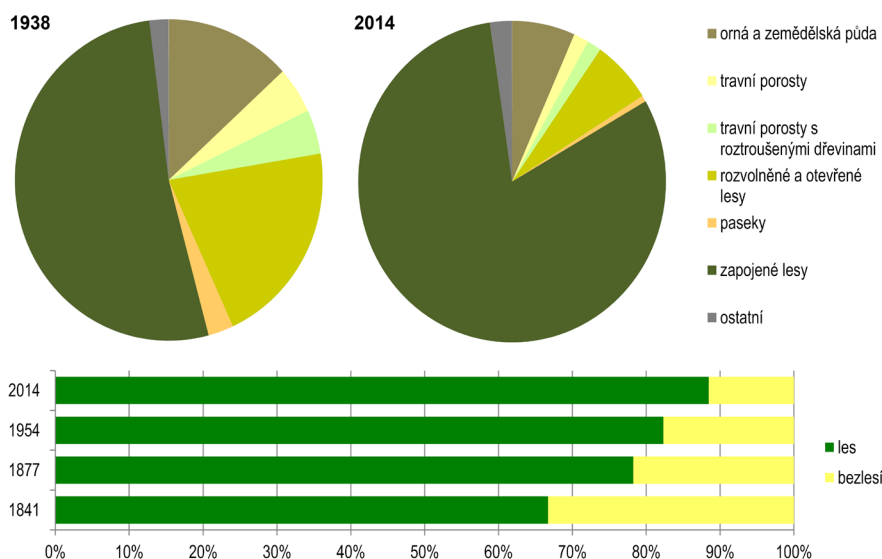
verze textu jsou tedy prakticky „bezzásahovostiprostě“. Přesto se nedávno parta lidí usnesla, že „kategorie II IUCN znamená, že na minimálně 75 % plochy národního parku by měla být cílem ochrana přírodních procesů, tj. bezzásahovost“ (Hošek 2016). Toto tvrzení je zřejmě založeno na obratu „chránit rozsáhlé ekologické procesy“ v definici kategorie II. Pak ale ignoruje pokračování stejné věty („...spolu s druhy a ekosystémy charakteristickými pro dané území“), a také primární cíl existence a správy chráněných území kategorie II. A zároveň klade rovnítko mezi „ochranou procesů“ a „bezzásahovost“. Proč? Pravidla jsou napsána jasně a přehledně.

Nezbývá než konstatovat, že navzdory upřímné snaze jsme v textu pravidel IUCN pro tvrzení o povinné bezzásahovosti na 75 % rozlohy území kategorie II nenalezli podporu. Ale nejsme nestranní. A zároveň nevěříme, že by zastánci bezzásahovosti snad lhali nebo záměrně ohýbali znění pravidel k obrazu svému. Snad někdo z protistrany nám i čtenářům příštího vydání FOP vysvětlí a citacemi z pravidel IUCN doloží,

citovat „interpretační příručku“ vydanou v roce 2000 nebo cokoli jiného na podobné téma, zjevně psané v minulém tisíciletí, je prostě *faux pas*. Nejenže tehdy téměř nebyly mobilní telefony, ale většina českých ochranářů ani neslyšela slovo pařežina.

A CO ZÁKONY?

Mezinárodní pravidla správy chráněných území si můžeme, alespoň teoreticky, dovolit ignorovat. Zákony této země bychom ale ignorovat neměli. Tesařík obrovský je chráněn zákonem. Není možné ho zabít, a dokonce ani rušit. I za jeho fotografování teoreticky můžeme být postiženi. Snad nebudeme pokutováni za to, že ho v textu níže použijeme jako reprezentanta bioty otevřených doubrav. Tomáš Vrška v minulém čísle FOP tvrdí, že bezzásahovost v národním parku Podyjí „v širším (republikovém) měřítku habitatové a druhové ochrany zhoršíme stav na jednotkách procent plochy vymezené k... ochráně“ [míněno ochráně tesaříka obrovského a dalších chráněných světlomilných druhů a fenoménů]. Tím se snaží implikovat, že

Krajinný kryt v NP Podyjí vyhodnocený na základě leteckých snímků (nahore) a topografických map (dole). Cílem ochrany přírody samozřejmě není návrat ke stavu v nějakém konkrétním roce. Ale „Pacman“ zapojeného lesa svá ústa přivírá už dlouho a i laikovi je zjevné, že biota řídkých lesů a bezlesí nemůže tak výrazný úbytek svých stanovišť vydržet dlouho.

že se mýlíme. Výše uvedený text by oba tábory, „biodiverzitarii i divočináři“, měly brát přinejmenším jako doklad faktu, že v IUCN „Guidelines for Applying Protected Area Management Categories“ zřejmě lze najít podporu pro oba výklady. Zároveň by oba tábory měly vzít na vědomí, že ochránářská biologie (věda zabývající se ochranou přírody) je poměrně dynamický obor, a proto

nejde o závažný problém. To je bohužel absurdní a demagogické tvrzení. Stejnou argumentací lze zdůvodnit kdykoli cokoli: drastické kácení jihomoravských luhů, stavbu jezů na Labi, vybudování hotelu a parkoviště na vrcholu pálavského Děvína nebo třeba odstřel desítek pand velkých. A až nám tesařík obrovský vymře v celé republice, stačí změnit měřítko a hravě

můžeme argumentovat tím, že jsme neublížili ani procentu evropské populace. Tesařík obrovský je zákonem chráněný, u nás skutečně ohrožený, navíc deštníkový druh, jehož ochrana zastřešuje ochranu stovek dalších, méně známých a nápadných, ale často mnohem ohroženějších organizmů vázaných na staré duby. Kaňon Dyje je územím evropsky významné lokality vyhlášené k ochraně tesaříka obrovského. Zároveň jde o jedno z mála míst výskytu tohoto brouka, o jejichž správě rozhoduje především ochrana přírody. K ochraně tesaříka obrovského tu tedy máme všechny zákonné imperativy i faktické předpoklady. Pokud přesto právě zde hodláme jeho potřeby ignorovat, jak potom budeme prosazovat jeho ochranu jinde? Například v jihomoravských luzích, které jsou spravovány především jako zdroj dřeva? Jak chceme kdekoli v republice prosazovat ochranu chráněných druhů, nechráníme-li je ani na lokalitách k tomu určených, kde zároveň máme k dispozici všechny potřebné nástroje?!

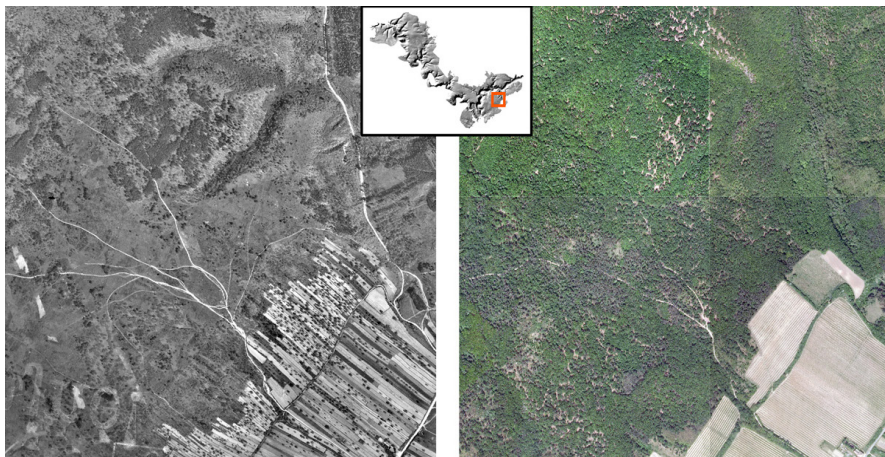
Tomáš nepochybně velmi dobře zná trístní situaci v jihomoravských luzích (Miklín & Čížek 2014). Přesto uvádí EVL Niva Dyje a EVL Soutok Podluží jako příklad rozsáhlého území, kde tesaříka obrovského bezzásahovost téměř neohrožuje. A naznačuje tím, že na území NP Podyjí tedy bezzásahovost tesaříka obrovského klidně ohrozit může. Na území EVL Niva Dyje a Soutok Podluží bezzásahovost skutečně není hlavním faktorem, který by tesaříka obrovského ohrožoval. Likviduje ho tam pouze v rezervacích. Mimo ně (nejen) tesaříka obrovského likvidují drastické těžby. Tomášova argumentace je tak v tomto bodě poněkud cynická. Tesařík si v jihomoravských luzích může vybrat mezi pasekami, mlazinami a bezzásahovým, stinným lesem, který brzy bude bez jeho živné dřeviny. Realizovaná bezzásahovost (záměrný nebo nezáměrný nedostatek péče) není hlavním faktorem, který by tesaříka obrovského ohrožoval na území ČR. Ale je hlavním faktorem ohrožujícím jeho existenci v chráněných územích.

VYHUBIT ANO, ZABÍJET NIKOLI?

V současné době běží trestní řízení se sběratelem, který na internetu prodával chráněné tesaříky alpské z Bezdězu. Nechceme jej v žádném případě omlouvat, ale jsou zde zajímavé souvislosti. Obchodníček nepochybně zabil a prodával méně než 1 % procento populace tesaříka alpského v ČR.

Nezmenšil ani nepoškodil biotop druhu, jeho činnost proto nejspíš nebude příčinou poklesu populace chráněného tesaříka. Jím zabité tesaříky velmi pravděpodobně nahradí potomci jiných, tento sběratel navolil zhruba to, co za odpoledne pochyťá brhlík krmící mladé. Proč by měl být trestán? Bezzásahovost (ať deklarovaná nebo „pouze“ realizovaná skrze absenci potřebné péče, jejich důsledky jsou totožné) v NP Podyjí a mnoha dalších chráněných územích ale nepochybně je přímou příčinou poškození biotopu a následného úbytku podobně chráněného tesaříka obrovského. Představuje tedy významné, trvalé a minimálně v poslední dekádě také vědomé

není oborou, parkem nebo hrází rybníka, v němž jsou řídké lesy a biotopy tesaříka obrovského aktivně udržovány na ploše, o níž by mělo smysl se vůbec zmiňovat. Kvůli nedostatku nebo úplné absenci péče jsou totiž prakticky všechna relevantní území zarostlá až hanba. Právě proto budí značné emoce snaha tento stav legalizovat a vydávat jej dokonce za přednost. Zbytečné emoce. Bezzásahovost plošně omezená nevadí, pokud by zbytek chráněných území byl spravován tak, jak je třeba. Jenže to se neděje. Část relevantních rezervací je spravována spíše jako běžný hospodářský les, další jsou fakticky nebo oficiálně bezzásahové. Když už se ochrana přírody

Srovnání stavu v roce 1938 a 2014 v jihovýchodní části NP Podyjí severně od Popic. Otevřené lesy zhoustly, travnaté plochy zarostly hustým nebo řídkým lesem a křovinami, jemnou a rozmanitou mozaikou zamědělských pozemků nahradily velkoplošné bloky zemědělské půdy. Snímky © VGHMÚř Dobruška (vlevo) a © Geodis Brno, spol. s.r.o. (vpravo).

poškození biotopu a snižování velikosti populace chráněného druhu. V případě NP Podyjí navíc v lokalitě k ochraně tohoto druhu přímo určené. Skutečně si to *ochrana přírody* může a chce dovolit?

Už se těším na právní konstrukt, který takový postup zdůvodní. Než bude k dispozici, je potřeba, s ohledem na nebezpečí, které bezzásahovost představuje pro chráněné druhy a vůbec biodiverzitu, aby vyhlášení bezzásahových zón byla podložena hodnocením EIA, v lokalitách soustavy Natura 2000 pak také tzv. „naturovým hodnocením vlivu“. Rovněž je nezbytné důsledně vyžadovat výjimky opravňující k poškození biotopu zvláště chráněných druhů. A ČIŽP by mohla začít měřit stejným metrem sběratelům i ochranářům.

Není samozřejmě cílem „chovat“ tesaříka obrovského všude, kde by mohl žít. Problém je v tom, že se o něj nestaráme prakticky nikde. Autoři tohoto textu neznají ani jedno chráněné území v ČR, které zároveň

v nížinných lesích k něčemu rozhoupe, je to obvykle zase jen více oficiálně deklarované bezzásahovosti. Požadavky tesaříka obrovského a světlomilných lesních organizmů vůbec jsou bohorovně ignorovány prakticky všude, nejvíce ale v územích, kde má ochrana přírody k dispozici nejširší možnosti k tomu jim pomoci – tedy v národních parcích a národních přírodních rezervacích. Jejich správci a vůbec resort jako celek se tím jednak zpronevěřují svému poslání (kdo jiný má chránit ohrožené druhy než ochránáři?), jednak odpovědnost za přežití (nejen) tesaříka obrovského přehazují na bedra správců zámeckých parků, rybníčních hrází a obor. Tedy osob a institucí, které ochranu přírody nemají v popisu práce. V místech, kde ochrana přírody může pro tesaříka obrovského snadno udělat vše, pro něj prstem neheme, zato jinde k tomu s gustem nutíme jiné profese. Je taková situace v pořádku?

TROCHA EKOLOGIE

Biota většiny kontinentů se zhruba od druhohor vyvíjela v přítomnosti velkých herbivorů i stromů. Velmi podstatná část evropského přírodního bohatství proto potřebuje jedno nebo druhé, velmi často obojí. Stromy a velká zvířata jsou v naší přírodě takoví kosí bratři, jeden za osmáct, druhý bez dvou za dvacet, a po většinu své evoluční historie taky jeden bez druhého ani ránu. Ponecháme-li zcela bez „zásahu“ velké herbivory, hrozí, že zlikvidují stromy a posléze většinu ostatního. Odstraníme-li ze systému zvířata (nebo jejich stavy budeme uměle držet nízkou) ponecháme tím naprostou volnost stromům a dopadne to podobně. V národních parcích lovíme, tím do systému záměrně zasahujeme a významně tak ovlivňujeme jeho podobu. Čtenář sám nechť posoudí, nakolik jsou přirozené a kam asi mohou dospět procesy probíhající v systému, kde místo divokých koní, oslů a praturů největším býložravcem je srna a kde vrcholovým predátorem je ozbrojený zaměstnanec Správy parku. Zbývají dvě otázky: proč jsme se rozhodli zasahovat proti zvířatům, ale nikoli stromům – když tím evidentně poškozujeme přírodu svěřeného území? A proč si část zainteresovaných – možná i nad miskou guláše z deputátní srny – odmítá přiznat, že vůbec zasahuje?

HURÁ DO PODYJÍ

Vraťme se ale do NP Podyjí. Analýza změn krajiny (Miklín et al. *in prep.*) ukazuje, že v roce 1841 zabíraly lesy na území dnešního

parku 66 % rozlohy. V roce 1938 to bylo už 80 % rozlohy, ale čtvrtinu parku v té době pokrývaly lesy otevřené. Dnes lesy jako celek pokrývají téměř 90 % rozlohy parku, lesy zapojené pak 81 %. Orná půda, vodní a zastavěné plochy tvoří 8 % rozlohy parku. Na „rozumné“ bezlesí tedy na území parku zbývají asi 2 % rozlohy, na řídké lesy – kam dnes patří například vřesoviště – zhruba 8 % rozlohy. Řídké lesy v roce 1938 pokrývaly většinu jihovýchodní části parku, dnes jejich fragmenty zbývají při hranách kaňonu a porůstají bývalá bezlesí při jižní hranici parku. Krajina národního parku Podyjí tedy minimálně posledních 170 let zarůstá lesem a minimálně v posledních 70 letech se vegetace pokrývající park homogenizuje, drasticky ubyly všechny typy terestrických biotopů, s výjimkou zapojeného lesa. Velmi podstatnou část terestrické bioty parku přitom tvoří organizmy řídkých lesů a travnatých bezlesí. Volná krajina jihu Moravy, celé republiky a většiny Evropy prošla a prochází podobnou proměnou, jejímž společným jmenovatelem je rychlý úbytek všeho, co není orná půda nebo hustý les. Organizmy řídkých lesů a travnatých bezlesí jsou tedy jednou z nejohroženějších, a proto ochránářsky nejvýznamnějších složek bioty parku. Bezzásahovost nepochybně posiluje faktory, které na park a jeho okolí působí už minimálně desítky let a které z parku postupně gumují vše, co není zapojený les. Zapojené lesy ale zabírají podstatně více než oněch údajně povinných 75 bezzásahových procent rozlohy parku. To ukazuje, že spíše než deklarovaná bezzásahovost je

momentálně problémem všeobecný nedostatek péče. NP Podyjí právě slaví 25 let existence. Jeho Správa samozřejmě nese ani zdaleka všechnu zodpovědnost za procesy, které na území parku běží staletí. Ostatně koná pokusy s aktivním přístupem k péči o lesy. Rozloha a intenzita takových zásahů ale zatím zřejmě nestačila zarůstání parku ani výrazněji zpomalit.

Je úplně jedno, zda čekáme, až se rozběhne imaginární „přirozená dynamika“, zasáhnou klimatické změny nebo až bude někde nahoře rozhodnuto, že se zasahovat může. S rukama v klíně čekáme na Godota, který už minimálně 170 let zjevně odchází. A vedeme filipiky, které – včetně této – snad ani nemá cenu číst. Většinou zúčastněných je totiž předem jasné, co asi mohou obsahovat. Zapojený les mezitím v parku plíživě dojíždá zbytky ostatních biotopů. Doprovodem k závěru hostiny je mu labutí píseň dlouhé řady druhů, jejichž populace zarůstání parku rozdrobilo, zmenšilo a tím odsoudilo tu k rychlejší, tu k pomalejší smrti. Národní park Podyjí se ocitl v situaci, kdy je nezbytné rozjet intenzivní a velkorysou obnovu mizejících stanovišť. A je nezbytné ji rozjet co nejdříve alespoň tam, kde se na tom Tomáš Vrška s Martinem Škorpíkem (a samozřejmě ostatními) shodnou. Pokud tak neučiníme, zapojený les svůj pogrom na zbytky bohaté přírody národního parku Podyjí úspěšně završí.

Čekání na přirozený ústup lesa málem zahubilo Mohelenskou hadcovou step. V 80. letech bylo jasné, že nebudou-li vyřezány náletové dřeviny, step zmizí. Část ochránářů zásahu bránila, někteří s tvrzením, že borovice ve věku kolem 30 let začnou samy odumírat. Na stepi totiž prakticky chyběly borovice starší třiceti let. Zhruba tak dlouho se na ní totiž nepáso. Pokud podobné argumenty padají i dnes, bylo by nanejvýše žádoucí je doplnit příklady z míst, kde samovolná dynamika už les přiměla k ústupu. Fotografie polomu samozřejmě potěší, takovým příkladem ale bohužel není.

LITERATURA

Dudley, N. (Editor) (2008). *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories.* Gland, Switzerland: IUCN. x + 86pp. WITH Stoltón, S., P. Shadie and N. Dudley (2013). *IUCN WCPA Best Practice Guidance on Recognising Protected Areas and Assigning Management Categories and Governance Types, Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 21,* Gland, Switzerland: IUCN. xxpp. https://cmsdata.iucn.org/downloads/iucn_assignment_1.pdf

Miklín et al. in prep. *Změny krajinného krytu na území Národního parku Podyjí mezi lety 1938 a 2014. Zasláno do čas. Thayensia.*

Miklín J, Čížek L. (2014) *Erasing a European biodiversity hot-spot: Open woodlands, veteran trees and mature forests succumb to forestry intensification, succession, and logging in a UNESCO Biosphere Reserve. Journal for Nature Conservation 22: 35-41.*

K DALŠÍMU ČTENÍ:

Pavel Sebek, et al. (2015) *Does a minimal intervention approach threaten the biodiversity of protected areas? A multi-taxa short-term response to intervention in temperate oak-dominated forests. Forest Ecology and Management 358, 80-89.*